

Adam R. Szromek

Politechnika Śląska

Porównanie przestrzennej koncepcji rozwoju zdrojowiska W. Pencakowskiej i modelu ewolucji obszaru turystycznego R.W. Butlera

Streszczenie: Praca omawia dwie koncepcje ewolucji obszaru turystycznego, które przybliżają mechanizm rozwoju funkcji turystycznej i uzdrowiskowej. Pierwsza to koncepcja W. Pencakowskiej, natomiast druga to model ewolucji obszaru turystycznego TALC R.W. Butlera. Obie prace przybliżają wyjaśnienie mechanizmu rozwoju przestrzenno-społecznego obszarów turystycznych. W artykule przedstawiono podobieństwa i różnice obu koncepcji.

Słowa kluczowe: obszar turystyczny, uzdrowisko, modele ewolucji, TALC.

Wstęp

W roku 1980, na łamach czasopisma *The Canadian Geographers*, opublikowano pracę pod tytułem *The Concept of the Tourism Area Cycle Evolution: Implications for Management of Resources*¹. Brytyjski badacz R.W. Butler zamieścił w niej koncepcję cyklu życia obszaru turystycznego, współcześnie znaną jako model TALC (*Tourism Area Life Cycle*). Schemat koncepcji obejmuje sześć faz ewolucji miejscowości turystycznej, tj. *eksploracja, wprowadzanie, wzrost, konsolidacja, rozkwit i spadek lub ożywienie*² (ujmowane łącznie jako faza *dychotomicznej rozbieżności*³). Przy wyodrębnianiu faz ewolucji obszaru posłużono się przede wszystkim zmienną symptomatyczną w postaci

¹ R.W. Butler: *The Concept of the Tourism Area Cycle Evolution: Implications for Management of Resources*. *The Canadian Geographers* 24/1, Canada 1980, ss. 5-12

² Nazewnictwo poszczególnych faz różni się nieco od bezpośredniego tłumaczenia oryginalnych nazw, a nawet niektórych propozycji polskich wersji tłumaczenia modelu, gdyż w świetle nauk z dziedziny ekonomii są one niepoprawne. Np. faza rozkwitu obszaru turystycznego tłumaczona jest przez niektórych polskich autorów, jako faza stagnacji. Tymczasem, nie chodzi o fazę zastoju na dnie recesji (ani depresji), ale wręcz przeciwnie – o okres najlepszej sytuacji gospodarczej opisywanego obszaru. Podobnie fazę rozwoju (aby nie popaść w tautologię, gdyż w pracy omawia się przecież proces rozwoju) określono mianem fazy wzrostu, a fazę upadku – jako fazę spadku (kryzysu).

³ W literaturze przedmiotu zauważa się różne ujmowanie ostatniej fazy. R.W. Butler nazywa ją fazą spadku i ożywienia. S. Agarwal używa nazwy fazy post-stagnacji/post-rozkwitu, gdyż umieszcza ją po fazie stagnacji/rozkwitu – zobacz S. Agarwal: *Restructuring seaside tourism. The resort lifecycle*. „*Annals of Tourism Research*” 2002, nr 29(1), ss. 25-55). Proponuje się wprowadzenie nowego tłumaczenia ostatniej fazy, jako fazy dychotomicznej rozbieżności, gdyż zawiera ona wzajemną sprzeczność dwóch faz (spadku i ożywienia), które choć mogą wystąpić obie w jednym cyklu, to jednak nie jednocześnie.

liczby osób przybywających do badanej miejscowości w ciągu roku. Nie była to jedyna zmienna charakteryzująca zjawisko, gdyż R.W. Butler charakteryzując poszczególne fazy posługuje się również innymi cechami, w tym przestrzennymi i ekonomicznymi.

Biorąc pod uwagę powyższą wiedzę na temat TALC i powstania tego modelu interesująca wydaje się również publikacja z roku 1978 polskiej badaczki uzdrowisk W. Pencakowskiej, która to w pracy pt. *Zdrowiska – Kształtowanie struktury przestrzennej w koncepcji zespołów rekreacyjnych*⁴, prezentuje analizę rozwoju obszaru uzdrowiskowego podzielonego na 5 faz. Podstawą opracowanego schematu ewolucji była historia rozwoju uzdrowisk: Rymanów Zdrój (Polska), Vichy (Francja) i St. Moritz (Szwajcaria). Autorka, analizując okres XIX i XX wieku wskazuje pięć etapów zachodzących zmian, w formie pięciu faz rozwoju przestrzennego zdrojowisk tj.:

- 1) faza formowania się układu przestrzennego,
- 2) faza wzrostu i spontanicznego rozwoju ośrodka balneologicznego,
- 3) faza pozbawienia zdrojowisk samodzielności przestrzennej (dzielnice zdrojowiskowe),
- 4) faza nadmiernego przesylenia zdrojowisk funkcjami pozabalneologicznymi,
- 5) faza restrukturalizacji i deglomeracji zdrojowisk.

Dwa schematy rozwoju obszarów turystycznych opublikowane w podobnym okresie lat 1978-1980 przez dwoje wybitnych badaczy i obserwatorów, którzy prawdopodobnie nie znali swoich prac i pochodzili z odmiennych środowisk naukowych, a nawet obszarów politycznych świata, skłaniają do zastanowienia nad różnicami i podobieństwami obu koncepcji oraz ich genezą. Celem niniejszej pracy jest scharakteryzowanie koncepcji (W. Pencakowskiej i R.W. Butlera) wyjaśniających mechanizm rozwoju przestrzenno-społecznego obszarów turystycznych oraz zidentyfikowanie ich różnic i cech wspólnych.

Schemat rozwoju przestrzennego zdrojowiska W. Pencakowskiej

Zgodnie z koncepcją W. Pencakowskiej przestrzeń zdrojowiska rozwija się zgodnie ze schematem składającym się z pięciu faz.

Faza formowania się układu przestrzennego. Rozwój obszaru uzdrowiskowego był zazwyczaj inicjowany przez będące w bezpośrednim sąsiedztwie odkryte źródła wód mineralnych lub złoża peloidów, których obecność uzasadniała powstanie zakładów uzdrowiskowych i sanatoriów. Powstanie pierwotnej zabudowy uzdrowiskowej wynikało z lokalizacji źródeł wód, a nie ukształtowania terenu, dlatego też lokalizacja poszczególnych obiektów była dość przypadkowa, a czasem wręcz niewłaściwa. Eksploatacja wód mineralnych i moda na korzystanie z nich w celach zdrowotnych w pierwszej połowie XIX wieku dotyczyła nie tylko Polski ale całej Europy. Wówczas to powstawały pierwsze obiekty w formie pensjonatów i zakładów leczniczych ze stałą opieką lekarską, infrastruktura transportowa i komunikacyjna, miejsca pracy połączone z nauką zawodu itp.

⁴ W. Pencakowska: *Zdrowiska. Kształtowanie struktury przestrzennej w koncepcji zespołów rekreacyjnych*. „Architektura” 1978, nr 3, z. 35, ss. 1-112.

Faza wzrostu i spontanicznego rozwoju ośrodka balneologicznego. Drugą fazę rozwoju uzdrowisk W. Pencakowska dzieli na dwie fazy pośrednie. Pierwsza to faza *wzrostu*, odznaczająca się wyraźnym podziałem funkcjonalnym między osadnictwem ludności stałej a zespołami obiektów leczniczych, przy czym całość tego procesu była podporządkowana zasadniczym celom organizacji pobytu kuracjuszy. Ów podział widoczny był w sposobie użytkowania terenu, czyli wydzieleniu zwartej infrastruktury (tj. parku zdrojowego, terenów zabudowy pensjonatowej, lasu i terenów sportowych) z terenów realizacji funkcji rolniczej oraz w sposobie dbałości o to, aby obiekty rekreacyjno-lecznicze nie były oddzielane od siebie niedostępnymi pastwiskami, czy polami uprawnymi. Nie był to proces trudny, gdyż zazwyczaj teren uzdrowiskowy był własnością jednego dysponenta. Zmieniono wówczas również infrastrukturę drogową, podporządkowaną wcześniej rolnictwu.

Druga faza pośrednia, to *niekontrolowany rozwój* osiedlania się osób zainteresowanych obszarem uzdrowiskowym. Dotyczy to zarówno osób związanych z realizacją funkcji uzdrowiskowej, prowadzących pensjonaty, sanatoria, czy drobne zakłady usługowe, ale także kuracjuszy, którzy uznali, że korzystne będzie pozostanie leczniczym klimacie na stałe oraz artystów, których przyciągnął klimat pozamiejskiego ośrodka. W związku z tym rozwinęło się budownictwo o typie willowym, budownictwo jednorodzinne i zakłady usługowe bezpośrednio nie związane z funkcją uzdrowiskową. Rosnąca liczba ludności miejscowej powoli zaburzała równowagę uzdrowiska, a tendencja powstawania tandetnych sezonowych obiektów balneologicznych dorównała ówczesnej tendencji powstawania zabudowy czynszowej.

Faza pozbawienia zdrojowisk samodzielności przestrzennej (dzielnic zdrojowiskowe). Rozwijająca się infrastruktura uzdrowiskowa i miejska (drogowa, mieszkaniowa, handlowa, a nawet przemysłowa), dostępność szerokiego wachlarza dóbr i usług oraz wielokulturowość obszaru uzdrowiskowego oceniana jest przez rezydentów bardzo pozytywnie. Utożsamiana jest wręcz z rozwojem obszaru. Przez pewien czas nawet dostrzegalna nierównowaga realizacji funkcji uzdrowiskowej i urbanizacji miasta nie jest odbierana negatywnie. Dopiero, gdy niekontrolowany przyrost ludności rozwija funkcje nie związane z działalnością uzdrowiskową, a czasem wręcz funkcje będące w we wzajemnej sprzeczności z funkcją leczniczą, choć zarazem urbanizujące obszar, niezrównoważenie rozwoju staje się dotkliwie nie tylko dla przyjeżdżających kuracjuszy, ale w konsekwencji również dla mieszkańców uzdrowiska. Przemieszanie się funkcji uzdrowiskowej z innymi funkcjami obszaru, nawet tymi, które współcześnie określa się przez funkcję turystyczną obszaru (hotelarstwo, gastronomia, rozrywka), zaburza realizację działalności profilu leczniczego. W związku ze zwiększającymi się zagrożeniami obszaru przeznaczonego do realizacji funkcji leczniczej następuje reakcja lokalnych władz. Obserwuje się tendencję do wprowadzenia podziału funkcjonalnego miejscowości na dwie części. Pierwsza, to dzielnica willowo-pensjonatowa i zespół obiektów sanatoryjnych, a druga – oddzielona pasem zieleni – zabudowa mieszkalna rezydentów. Drogi tranzytowe zostają odsunięte na obrzeża obszaru zachowując do nich dostęp komunikacyjny. O ile początkowo wydaje się że

nastąpiła sytuacja ponownego zrównoważenia tj. bezkonfliktowej realizacji funkcji uzdrowiskowej i innych funkcji obszaru, o tyle ten stan nie trwa zbyt długo, tym razem ze względu na czynniki mające wpływ na rozwój sektora uzdrowiskowego.

System organizacji inwestycji uzdrowiskowych w postaci finansowania bazy noclegowej przez resort zdrowia i zakłady pracy lub związki zawodowe jest formą wsparcia finansowego rodzącego się sektora usług uzdrowiskowych, ale również powodem utraty częściowej kontroli nad rozwojem uzdrowiska. Uzależnienie finansowe infrastruktury uzdrowiskowej od przemysłu w latach 60-tych i 70-tych XX wieku sprawiło, że coraz rzadziej pełniły one funkcję leczniczą, a coraz częściej wypoczynkową i rozrywkową, kolidującą z reżimem kuracji leczniczej. Z kolei atrakcyjność turystyczna obszaru wywołała konieczność zaspokajania pozaleczniczych potrzeb przybywających turystów.

Funkcja lecznicza i rekreacyjno-wczasowa, dotąd jako podobne elementy miastotwórcze uzupełniały się wzajemnie. Różnice natomiast dotyczyły programu i sposobu finansowania oraz eksploatacji zasobów. Wraz ze wzajemnym rozwojem obu funkcji i ograniczeniami ekonomicznymi pojawiły się problemy zagospodarowania przestrzennego. Próba ich rozwiązania polegała nie tylko na powtórnym oddzieleniu obszaru uzdrowiskowego od obszaru miasta lub wsi, ale na utworzeniu dzielnicy uzdrowiskowej, całkowicie wydzielonej z infrastruktury miejskiej i odizolowanej od stref innego sposobu użytkowania obszaru (hałasu, zanieczyszczenia, przemysłu itp.). Skutkiem tych działań było utracenie samodzielności obszaru na rzecz częściowego kontrolowania jego dalszego rozwoju.

Faza nadmiernego przesycenia zdrojowisk funkcjami pozabalneologicznymi. Rosnąca liczba i wielkość obiektów obsługujących ludność przeptywową, ale nie związanych z działalnością leczniczą prowadzi do przekroczenia dopuszczalnej pojemności obszaru. Dalszy rozwój infrastruktury pozauzdrowiskowej i przemysłu sprawia, że coraz trudniej odnaleźć spokój i ciszę, coraz trudniej o kontakt z przyrodą. Próby zaradzenia kolejnemu kryzysowi dotyczyły wprowadzania systemu terenów zielonych, wyposażonych w sieć dróg i ścieżek, sztucznych jezior umożliwiających powstanie infrastruktury sportowo-rekreacyjnej.

Faza restrukturalizacji i deglomeracji zdrojowisk. Na obszarach niektórych europejskich uzdrowisk poprzednie zabiegi nie przyniosły pożądanego skutku, gdyż ciągły przyrost ludności, infrastruktury i przemysłu zmniejszył dystans między strefami realizacji funkcji uzdrowiskowej i innych funkcji obszaru, „wypychając” funkcję uzdrowiskową również z zarezerwowanej dla niej strefy. Toteż kolejnym etapem działań jest zabieg deglomeracji wszystkich miastotwórczych funkcji nieleczniczych i usprawnienie lecznictwa. Jest to jednak działanie niezwykle kosztowne, gdyż hamowanie wzrostu liczby ludności może przebiegać zarówno przez niedopuszczanie do powstania kolejnych miejsc pracy albo przez przenoszenie zakładów pracy poza granice miasta. Tym samym jest ono również niezwykle trudne do wykonania i skomplikowane w koordynacji.

W. Pencakowska w swojej pracy z roku 1978 pisze również, iż „polskie uzdrowiska znajdują się na ogół w drugiej lub trzeciej fazie rozwoju, a tylko nieliczne zaczynają wkraczać w fazę czwartą. Istnieje zatem pełna podstawa do planowanej interwencji celem skierowania procesów rozwojowych zdrojownictwa w prawidłowy nurt i niedopuszczenie do przejścia na zasadzie bezwładności do dalszych niepożądanych faz, co wymagałoby następnie olbrzymich wysiłków finansowych, organizacyjnych i społecznych dla przywrócenia ośrodkom lecznictwa balneologicznego ich właściwych funkcji, form przestrzennych i znaczenia leczniczego”⁵.

Schemat rozwoju obszaru turystycznego R.W. Butlera

Fazy rozwoju obszaru turystycznego wg R.W. Butlera przyjmują postać krzywej asymptotycznej, która powtarzana w przebiegu zjawiska tworzy cykliczny obraz zmian, szczególnie widoczny w liczbie turystów odwiedzających obszar w ciągu roku. Mechanizm rozwojowy przedstawiony przez R.W. Butlera pochodzi z obserwacji zjawisk przyrodniczych. Geneza przedstawionej idei sięga badań F.F. Darlinga⁶ (brytyjskiego obserwatora dzikiej przyrody), który obserwując populację stada jeleni formułuje pogląd, iż po powolnym rozpoczęciu przyrostu populacji w obfitym środowisku naturalnym następuje gwałtowne zwiększenie przyrostu lub produktywności, aż do momentu nasycenia środowiska naturalnego. Następnie krzywa przyrostu populacji ulega spłaszczeniu, sprawiając, że liczebność stada stabilizuje się na stałym poziomie. Wówczas przewodnik stada przygotowuje się do katastroficznego spadku liczebności populacji. Skojarzenie poznanych w młodości stwierdzeń z cyklem życia produktu w efekcie umożliwiło R.W. Butlerowi opracowanie podstaw metodologicznych koncepcji TALC.

Faza eksploracji obszaru turystycznego. Pierwszy etap cyklu, to faza *eksploracji*. Jej początek wyznacza przybycie pierwszych turystów indywidualnych, zainteresowanych walorami przyrodniczymi i kulturowymi. Motywem przybycia jest zazwyczaj chęć wejścia w styczność z rdzennymi dziełami sztuki ludowej, lokalnego rzemiosła i rękodzieła artystycznego oraz walorami środowiska naturalnego, nienaruszonymi negatywnymi skutkami cywilizacyjnymi. Turyści przybywający na rodzący się obszar turystyczny docierają tam w poszukiwaniu miejsc, które dotąd nie były odwiedzane przez innych, a przynajmniej przez turystę masowego. Odwiedzający obszar w pierwszej fazie jego powstawania to zazwyczaj osoby samodzielnie organizujące swój wyjazd turystyczny i nieulegające utartym wzorcom wypoczynku. Ze względu na indywidualny charakter pobytu turystów, ich oddziaływanie na życie mieszkańców i lokalną gospodarkę jest niewielkie, a tym samym nie odczuwalne.

Faza zaangażowania ludności miejscowej. Druga faza – *wprowadzenie (zaangażowanie)* – występuje, gdy turyści odwiedzają dany obszar coraz częściej, a część mieszkańców zaczyna czerpać dochody z usług noclegowych, gastronomicznych,

⁵ W. Pencakowska: Zdrojowiska... op. cit., s. 37.

⁶ F.F. Darling, Island Years. G. Bell and Sons Ltd. London 1941 oraz F.F. Darling, Island Farm. G. Bell and Sons Ltd. London 1943.

lecniczych itp. Zaangażowanie mieszkańców następuje przez włączenie się w działalność gospodarczą na rzecz turystów lub ukierunkowanie usług głównie lub nawet wyłącznie na odwiedzających. Na obszarze miejscowości pojawiają się oczekiwania co do zorganizowanych form wypoczynku oraz naciski na poprawę transportu i udogodnień dla turystów.

Faza wzrostu działalności turystycznej. Faza *wzrostu* obszaru i działalności turystycznej, to okres wyraźnie określony za pomocą dwóch wskaźników. Pierwszy, to poziom dochodów z działalności turystycznej, a właściwie ich relacja do pozostałych dochodów uzyskiwanych z innych funkcji obszaru. Drugi, to liczba turystów w relacji do liczby rezydentów. Jeśli choć jeden z tych współczynników przekracza 1, to można mówić o początkach fazy wzrostu. Obszar turystyczny będący w fazie wzrostu charakteryzuje się dobrze zdefiniowanym rynkiem turystycznym, a lokalne usługi zostają wyparte przez organizacje turystyczne spoza obszaru turystycznego. Pojawiają się też nowoczesne i bardzo złożone produkty i usługi, a rezydenci obszaru tracą kontrolę nad rozwojem funkcji turystycznej na danym obszarze. Z czasem spada lokalne zaangażowanie mieszkańców w rozwój gminy, a w wyjątkowych wypadkach pojawiają się również przypadki wrogości wobec przyjezdnych.

Faza konsolidacji ruchu turystycznego. Faza *konsolidacji* oznacza pełny rozwój funkcji turystycznej na danym obszarze. Charakteryzuje ją zwolnienie tempa wzrostu liczby turystów, a turystyka staje się dominującym działem lokalnej gospodarki. Następuje oddzielenie w przestrzeni miejskiej funkcji leczniczo-turystycznej (sanatoriów, hoteli, restauracji, itp.) od funkcji społecznej (np. od gospodarstw domowych). Podejmowane są działania mające na celu wydłużenie sezonu turystycznego oraz zwiększenie terytorialnego obszaru świadczenia usług. Antagonizmy ze strony ludności miejscowej mogą się nasilać wraz z intensyfikacją przeszkód w prowadzeniu działalności.

Faza rozkwitu turystycznego. Faza *rozkwitu* odznacza się zdecydowanym zahamowaniem dynamiki wzrostu odwiedzających, choć wciąż ich frekwencja jest wysoka. W dalszej części tej fazy następuje spadek liczby odwiedzających, pociągający za sobą problemy ekonomiczne, społeczne oraz powolną degradację infrastruktury turystycznej. Spada zainteresowanie obszarem, co zwykle wynika z tego, iż choć obszar ma bardzo dobrze zdefiniowaną ofertę turystyczną, to jednak jest ona już niemodna, a dotychczasowy wizerunek przedsiębiorstw nie odpowiada wizerunkowi regionu.

Faza dychotomicznej rozbieżności rozwoju obszaru turystycznego. Zgodnie z koncepcją R.W. Butlera, dalszy rozwój obszaru może przyjąć zarówno postać fazy *spadku*, jak i *ożywienia*, a nawet obu faz właśnie w podanej chronologicznej kolejności występowania. Stąd również trudność w przyjęciu odpowiedniego nazewnictwa owej fazy. Wymienione fazy nie przebiegają jednocześnie ale zamiennie, toteż na potrzeby syntezy procesów zmian nazwano ten etap fazą *dychotomicznej rozbieżności* rozwoju obszaru turystycznego. Faza *spadku* charakteryzuje się malejącą tendencją liczby turystów, zamykaniem nierentownych obiektów noclegowych lub przekształcaniem ich w obiekty społecznie użyteczne, czyli domy opieki społecznej, mieszkania socjalne itp. W fazie *spadku* obszar nie jest zdolny do konkurowania o turystę z innymi,

atrakcyjniejszymi miejscowościami. Z czasem pomniejszeniu ulega oferta usługowa, a tym samym obniża się atrakcyjność turystyczna miejsca. Obniżenie popularności obszaru pociąga za sobą spadek cen oferowanych dóbr i usług. Niższe ceny coraz częściej przyciągają uwagę lokalnej społeczności, która z czasem zaczyna nabywać usługi i produkty dotąd oferowane turystom, a zarazem generuje lokalny popyt. Faza *spadku* może zakończyć się całkowitym lub częściowym zanikiem funkcji turystycznej na danym obszarze.

Alternatywną fazą do *spadku* jest faza *ożywienia*. Następuje ona jako konsekwencja podejmowanych decyzji zapobiegawczych upadkowi obszaru. Zwykle decyzje te dotyczą weryfikacji sposobu postrzegania obszaru i podejmowanych działań związanych z uwydatnieniem walorów decydujących o atrakcyjności obszaru. Jednak jeśli nastąpiła ich degradacja lub ich wykorzystywanie jest niemożliwe z różnych powodów, to koniecznością staje się wprowadzenie artefaktów atrakcyjności obszaru, czyli wykreowanie takich walorów, które ponownie przyciągną uwagę turysty, aby odwiedził obszar turystyczny.

Porównanie obu koncepcji ewolucyjnych

Porównując obie koncepcje należy zauważyć, iż mają one odmienne cele deskryptywne – model TALC R.W. Butlera opisuje zmiany społeczno-ekonomiczne obszaru, natomiast W. Pencakowska koncentruje się na zmianach przestrzennych, choć nie bez odniesienia do wyjaśnienia mechanizmu zmian. W koncepcji TALC wyraźnie widoczne jest ujęcie ewolucji obszaru w formie zmian stopnia realizacji funkcji turystycznej mierzonej dochodami uzyskiwanymi z określonej działalności oraz liczbą turystów w relacji do rezydentów. Koncepcja przestrzenna W. Pencakowskiej również posługuje się liczbą turystów oraz zmianami struktury zatrudnienia, ale odnosi się głównie do lokalizacji i rozwoju infrastruktury miastotwórczej.

Przedmiotem obu koncepcji jest obszar turystyczny, jednak R.W. Butler ujmuje go ogólnie – bez podziału na rodzaj funkcji turystycznej, natomiast W. Pencakowska zjawisko ewolucji omawia na przykładzie zdrojowisk (obszarów uzdrowiskowych), a zatem funkcji uzdrowiskowej, będącej podfunkcją turystyczną. Warto również zwrócić uwagę na funkcję turystyczną, która w pracy W. Pencakowskiej jest zarazem czynnikiem utrudniającym działalność uzdrowiskową poprzez dominację realizacji celów nie związanych z lecznictwem uzdrowiskowym.

Struktura mechanizmu zmian w obu koncepcjach jest podobna. Zarówno koncepcja TALC jak i koncepcja przestrzenna omawiają kluczowe mechanizmy decydujące o rozwoju obszaru. Należy tu wymienić fazę swobodnego (samodzielnego i niekontrolowanego) procesu rozwoju turystyki na określonym obszarze, która równie dobrze może być podzielona na dwa podetapy – przed i po osiągnięciu dominacji przez funkcję turystyczną. Następnie obszar osiąga granicę rozwoju funkcji turystycznej, określaną wspólnie krytycznym poziomem chłonności i pojemności turystycznej, który jest swoistym punktem zwrotnym ewolucji obszaru. Przekroczenie pojemności turystycznej obszaru jest zwrotem w kierunku degradacji obszaru i zaprzeczeniem

zasad zrównoważonego rozwoju. Dalszy rozwój funkcji turystycznej uzależniony jest od przezorności i zaradności władarzy gminy.

Zauważa się również podjęcie przez obu autorów próby określenia działań zaradczych dotyczących swoistej zmiany funkcji turystycznej w dysfunkcję. Jednakże R.W. Butler dostrzega rozwiązanie w powrocie do „źródeł”, czyli ponowne skupienie uwagi na ocaleniu i zrównoważeniu wykorzystania zasobów i walorów obszaru lub wykreowaniu takich walorów. W. Pencakowska z kolei proponuje drogie i skomplikowane rozwiązanie restrukturalizacji i deglomeracji. Choć wydaje się, że oba rozwiązania znacznie się od siebie różnią, to warto zauważyć, iż oba realizują ten sam cel, przy czym R.W. Butler wskazuje *co należy zrobić*, a W. Pencakowska pisze *jak należy to osiągnąć*. Tym samym jeden z autorów skupia uwagę na skuteczności procesu zarządzania rozwojem obszaru, a drugi na jego sprawności operacyjnej. Powrót do zrównoważonego wykorzystania walorów naturalnych wymaga częściowej restrukturalizacji i długookresowej deglomeracji, np. poprzez wprowadzenie uregulowań prawnych ograniczających możliwość rozwijania działalności gospodarczej (szczególnie przemysłowej) na obszarze bezpośredniego kontaktu turysty z naturą (las, park, plaża itp.), wznoszenia nowych obiektów nie związanych z dominującą funkcją obszaru, prowadzenia działalności szkodliwej w stosunku do dominującej funkcji turystycznej, a także wprowadzania preferencji dla przedsiębiorców, którzy przenoszą działalność nie związaną z funkcją turystyczną do strefy wyznaczonej dla realizacji celów rozwoju przedsiębiorczości i miejsc pracy. Na wielu obszarach turystycznych konieczne może być przyjęcie strategii rozwoju, skoncentrowanej i podporządkowanej wyłącznie realizacji funkcji turystycznej jako nadrzędnej dla rozwoju gminy względem jej napływowych mieszkańców. Jest to jednak działanie, które może być nieaprobowane przez mieszkańców co z kolei może mieć konsekwencje w czasie wyborów do władz gminy.

Warto zwrócić uwagę, iż niektóre z pomysłów zostały w Polsce wprowadzone, np. strefy uzdrowiskowe, czy ograniczenia prowadzenia działalności gospodarczej w poszczególnych strefach, ale działania dotyczące restrukturalizacji i deglomeracji w zakresie części mieszkalnej i infrastruktury drogowej okazały się zbyt trudne lub niemożliwe do wprowadzenia m.in. ze względu na ograniczenia prawne.

Powyższe wnioski wskazują znaczącą zbieżność i uzupełnianie się obu prac. Jest to tym bardziej interesujące, że Autorzy tych koncepcji sformułowali je opierając się na obserwacji odmiennych obszarów. Analizując chronologię powstania obu prac można stwierdzić, że R.W. Butler opublikował swoją koncepcję dwa lata po W. Pencakowskiej. Warto jednak zauważyć, iż w roku 2006, czyli ćwierć wieku od opublikowania koncepcji TALC, w pracy pt. *The Origins of the Tourism Area Life Cycle*⁷ R.W. Butler ujawnia, iż pierwszą pracą z prognozowania rozwoju turystyki, poświęconą modelowaniu hipotetycznego wzoru rozwoju destynacji turystycznej pt. *The applicability of the*

⁷ R.W. Butler: *The Origins of the Tourism Area Life Cycle*. [w:] *The Tourism Area Life Cycle*. Vol. 1. Applications and Modifications. Vol. 2. Conceptual and Theoretical. Red. naukowa R.W. Butler. Chanell View Publications, Cleveland 2006, ss. 13-26

asymptotic curve to the forecasting of tourism development, opracował wspólnie z J. Broughamem i przedstawił na posiedzeniu *Travel Research Association* w 1972 roku w Quebecu⁸. Zważając na okoliczności polityczne związane z *żelazną kurtyną* i bardzo ograniczoną wówczas mobilnością Polaków poza granice państwa jest bardzo prawdopodobne, że W. Pencakowska nie mogła zainspirować się wystąpieniem R.W. Butlera i J. Broughama. Wynika z tego, iż badacze opierając się na obserwacjach zupełnie innych obszarów i mając za sobą odmienną drogę wykształcenia oraz doświadczenia zawodowego opracowali podobne do siebie koncepcje.

Zasadnym wydaje się, że znajomość literatury na temat rozwoju obszarów turystycznych mogła pomóc obu naukowcom dotrzeć do podobnych wniosków i opracować podobne podstawy metodologiczne. Literatura światowa zawierała już wówczas incydentalne prace na ten temat. Są to m.in. publikacje takich autorów jak:

- E.L. Godkin, który w roku 1883 zauważył analogię rozwoju obszaru turystycznego do cyklicznych praw natury, a wyjaśniając proces rozwoju podaje nawet okres trwania cyklu wynoszący jego zdaniem 30-40 lat⁹,
- G. Street, który zauważył w roku 1905, że rozwój popularnych ośrodków letnich na wybrzeżu Nowej Anglii nastąpił według dziwnie ujednoczonego prawa¹⁰,
- E.W. Gilbert, który w roku 1939 przytacza zauważony zarys późniejszego schematu jaki ukazał się w dzienniku „The Times” w roku 1860 i za pomocą którego omawia rozwój angielskich ośrodków wypoczynkowych¹¹,
- K. Neergaard, który opisuje zjawisko przekroczenia krytycznej chłonności turystycznej uzdrowisk¹²,
- A. Jean, która opisuje cechy miejscowości Vichy w momencie wypierania funkcji uzdrowiskowej przez nadmierny rozwój infrastruktury drogowej, pobytovej i przemysłowej¹³.

Szczególnie interesująca w tym względzie jest praca C. Hobbsa¹⁴, który już w roku 1913 sformułował następujące etapy rozwoju amerykańskich kurortów: 1) korzystanie z kurortu przez niewielką grupę osób, 2) wzrastająca popularność i występowanie symptomów przeciążenia, 3) gwałtownie wzrastające przeciążenie i degradacja prowadząca do 4) głębszego zrozumienia ukrytej i zmniejszającej się wartości kurortu oraz do publicznego wymogu rewitalizacji terenu, co, jeśli jest wystarczająco silne i nieustające, prowadzi do 5) regeneracji i zabezpieczenia obszaru przez ścisłą i skuteczną kontrolę.

⁸ J.E. Brougham, R.W. Butler, The applicability of the asymptotic curve to the forecasting of tourism development. Travel Research Association 4th Annual Conference, Quebec, July 1972.

⁹ E.L. Godkin: Evolution of the summer resort. "The Nation" 1883, nr 19, ss. 47-48.

¹⁰ G. Street: Mount Desert – a History. Cornell University Library, UK 1905, s. 328.

¹¹ E.W. Gilbert: The growth of inland and seaside health resorts in England. "Scottish Geographical Magazine" 1939, nr 55, ss. 16-35.

¹² K. Neergaard: Der medizinische Ausbau der Kurorte. [w:] Bauliche Sanierung von Hotels und Kurorten. Red. naukowa P. Meyer, A. Meili. Verlag für Architektur A.G. Erlenbach, Zurich, 1954.

¹³ A. Jean: Villes d'eaux et thermalisme. Hachette, Paris 1962.

¹⁴ E.W. Gilbert: The growth of inland... op. cit., ss. 16-35.

Przytoczone prace udowadniają, że mechanizm ewolucji obszaru turystycznego był już znany 100 lat temu, ale dopiero R.W. Butler i W. Pencakowska nadali tym tezom ramy koncepcyjne, które z czasem stały się już nie tylko ramami koncepcji o charakterze przestrzennym, czy społecznym, ale również ekonomicznym (choć ich autorzy nie są ekonomistami).

Podsumowanie

Zauważalne podobieństwo obserwacji kilku badaczy i dziennikarzy, których prace przytoczono w opracowaniu wskazuje na wyrazistość opisywanych mechanizmów rozwoju obszarów turystycznych. Szczególnie interesujące w tym względzie są prace W. Pencakowskiej i R.W. Butlera, którzy w swoich artykułach ujęli ramy koncepcyjne procesu ewolucji. Warte uwagi jest również wzajemne uzupełnianie się koncepcji obu badaczy. Choć obie koncepcje dzielą proces ewolucji na odmienną liczebność faz i wywodzą się z obserwacji innych obszarów, to opisują ten sam mechanizm zachodzących zmian, a zarazem formułują podobne sposoby uniknięcia negatywnych konsekwencji niekontrolowanej działalności gospodarczej, w tym również turystycznej.

Analizując ewolucję obszarów turystycznych (w tym uzdrowiskowych) poprzez przytoczone koncepcje nie sposób przeoczyć swoistego schematu rozwoju, którego punkty zwrotne zwykle wynikają z momentów lub okresów o znaczeniu strategicznym dla lokalnej społeczności i/lub środowiska naturalnego. Formułując zarys ewolucji obszaru turystycznego, a tym samym jego modelowe uogólnienie, warto wskazać takie *punkty zwrotne*.

Pierwszym symptomem punktu zwrotnego jest fakt dominacji funkcji uzdrowiskowej. Początkowa faza (swobodnego, samodzielnego i niekontrolowanego) procesu rozwoju funkcji turystycznej zwykle dzielona jest na dwa podetapy tj. na etap przed i po osiągnięciu dominacji przez funkcję turystyczną. Jest to zarazem *pozytywny* punkt krytyczny, gdyż stanowi on czynnik stymulujący dalszy – coraz intensywniejszy – rozwój obszaru.

Drugim punktem zwrotnym jest osiągnięcie krytycznego poziomu chłonności i pojemności obszaru. Przekroczenie pojemności turystycznej obszaru jest zwrotem w kierunku degradacji obszaru i zaprzeczeniem zasad zrównoważonego rozwoju. Ponownie można podzielić ów etap na dwa podetapy – przed i po osiągnięciu punktu krytycznej granicy rozwoju funkcji turystycznej. Drugi punkt zwrotny ma zatem charakter czynnika *negatywnego*, czyli destymulanty rozwoju.

Biorąc pod uwagę oba punkty zwrotne można zauważyć, że opierają się one na pomiarze funkcji turystycznej lub uzdrowiskowej i wyznaczeniu jej granic zrównoważenia¹⁵, czyli fazy wzajemnego uzyskiwania korzyści przez turystów

¹⁵ S.W. Boyd nazywa ten okres zrównoważeniem warunkowym, natomiast okresem zrównoważenia jest okres pierwszych dwóch faz, kiedy to akcent działalności leży w integracji ekologicznej. S.W. Boyd: The TALC Model and its Application to National Parks: A Canadian Example. [w:] The tourism area life cycle. Vol.1 Applications and modifications. Red. naukowa R.W. Butler. Channel View Publications, Clevedon, Buffalo, Toronto 2006, s. 119-138.

i rezydentów, z jednoczesną (skuteczną) dbałością o zasoby naturalne i ich ciągłe odnawianie. Kształt krzywej ilustrującej liczbę przybywających turystów przyjmowany w modelu TALC, będzie w znacznej mierze uzależniony od długości fazy zrównoważenia, czyli okresu zachodzącego między wystąpieniem *pozytywnego* i *negatywnego* punktu zwrotnego w ewolucji obszaru.

Wydaje się, że współczesny opis ewolucji obszarów turystycznych jest możliwy dzięki dwóm omówionym pracom, które nie bez powodu zyskały znaczącą popularność. Kolejnym krokiem w rozwoju obu koncepcji jest nadanie im cech narzędzi prospektywnych, gdyż współczesne potrzeby administratorów obszarów turystycznych wykraczają poza ich zdolność deskryptywną. Wymaga to opracowania precyzyjnych narzędzi pomiaru funkcji turystycznej i uzdrowiskowej oraz określenia poziomu krytycznej chłonności i pojemności obszaru. Złożoność procesów zachodzących w gminach turystycznych (w tym uzdrowiskowych), a także trudności w przewidywaniu zachowań ludzkich w czasach oddziaływania nowych bodźców cywilizacyjnych wskazuje na ciągłe zwiększanie się stopnia skomplikowania tej problematyki badawczej. Rozwiązaniem adekwatnym do tej sytuacji jest dołożenie wszelkich starań do uzyskania odpowiednich narzędzi badawczych i pomiaru funkcji turystycznej nadążających za postępem cywilizacyjnym i rozwojem procesów przestrzenno-gospodarczych w centrach turystycznych. Zapobieganie niekontrolowanemu rozwojowi obszaru turystycznego za pomocą działań wyprzedzających jest z pewnością mniej kosztowne niż proces deglomeracji miasta.

Literatura:

- Agarwal S.: Restructuring seaside tourism. The resort lifecycle. "Annals of Tourism Research" 2002, nr 29(1).
- Brougham J.E., Butler R.W.: The applicability of the asymptotic curve to the forecasting of tourism development. Travel Research Association 4th Annual Conference, Quebec, July 1972.
- Butler R.W.: The Concept of the Tourism Area Cycle Evolution: Implications for Management of Resources. The Canadian Geographers 24/1, Canada 1980.
- Butler R.W.: The Origins of the Tourism Area Life Cycle. [w:] The Tourism Area Life Cycle. Vol. 1. Applications and Modifications. Vol. 2. Conceptual and Theoretical. Red. naukowa R.W. Butler. Chanell View Publications, Cleveland 2006.
- Boyd S.W.: The TALC Model and its Application to National Parks: A Canadian Example. [w:] The tourism area life cycle. Vol.1 Applications and modifications. Red. naukowa R.W. Butler. Channel View Publications, Clevedon, Buffalo, Toronto 2006.
- Darling F.F.: Island Farm. G. Bell and Sons Ltd, London 1943.
- Darling F.F.: Island Years. G. Bell and Sons Ltd, London 1941.
- Gilbert E.W.: The growth of inland and seaside health resorts in England. "Scottish Geographical Magazine" 1939, nr 55.
- Godkin E.L.: Evolution of the summer resort. "The Nation" 1883, nr 19.
- Hobbs C.: The ruin or the redemption of Lake Quinsigamond. The Worcester Magazine, February 1913.
- Jean A.: Villes d'eaux et thermalisme. Hachette, Paris 1962.

- Neergaard K.: Der medizinische Ausbau der Kurorte. [w:] Bauliche Sanierung von Hotels und Kurorten. Red. naukowa P. Meyer, A. Meili. Verlag fur Architektur A.G. Erlenbach, Zurich, 1954.
- Pencakowska W.: Zdrojowiska. Kształowanie struktury przestrzennej w koncepcji zespołów rekreacyjnych. „Architektura” 1978, nr 3, z. 35.
- Street G.: Mount Desert – a History. Cornell University Library, UK 1905.

**The spatial concept of spas development of W. Pencakowska
and Tourism Area Life Cycle of R.W. Butler – similarities and differences
of both evolutionary models**

Summary: Article discusses two evolutionary concepts of tourism area development, which broaden knowledge about the development mechanism of tourism destinations and spas. One of them is the concept of W. Pencakowska, while the second is a model of Tourism Area Life Cycle (TALC) of R.W. Butler. Both concepts allow the explain the mechanism spatial and social development of the tourist areas. The author points out the similarities and differences of both concepts.

Keywords: Tourism destination, spa, evolutionary model, TALC.